

LAUF JUDIT

Pseudo Ptolemaeus Centiloquiuma Vácott

Néhány jelentős kódextörredék
a Váci Egyházmegyei Könyvtárban¹

Mezey László 1974-ben alapította a magyarországi kódextörredékek feldolgozására a Fragmenta Codicum kutatócsoportot. A magyarországi kódexállománynak becsülhetőleg mindössze 3%-a maradt fenn.² Mezey László reményei szerint az egyházi könyvtárakban található, beírt pergamenbe kötött ósnyomtatványok és antikvák kötését lefejtve, és azokat restaurálva a magyarországi középkori könyvállomány az egyes kódexek nyomairól tanúskodó törredékekkel nagyobb mértékben válik rekonstruálhatóvá. A kutatómunka szisztematikusan megindult, és ma is tart. Figyelembe véve kora újkori könyvtáraink történetét, először a Budapesti Egyetemi Könyvtár, majd a Központi Papnevelő Intézet, vagyis az úgynevezett Pálos Könyvtár átvizsgálására került sor.³ Mivel az Egyetemi Könyvtár állományának alapja a Pázmány Péter által alapított nagyszombati egyetem könyvtára, s e két könyvtárba került a II. József által feloszlatott szerzetesrendek könyvtári anyagának nagy része is, ezért leginkább ezekben a gyűjteményekben volt várható, hogy a kötések nagyobb mennyiségben őriznek egykori Magyarországon használt kódexeket. Ezeknek a könyvtáraknak feltárása után – Vizkelety András veze-

¹ A Sarbak Gáborral közös tanulmányunkban kodikológiai leírt fragmentumok kiemelkedő darabjainak részletesebb ismertetése. Lásd Lauf J. – Sarbak G. (2018), Kódextörredékek Vácott, in Boros István (szerk.), *Hármas törekvés. A váci katolikus papság és értelmiség identitáskeresése a 18–19. században*. Budapest, Szent István Társulat. 31–53. Ez a tanulmány az MTA-OSZK Res Libraria Hungariae Kutatócsoportban készült.

² Mezey L. (1978), *Fragmenta codicum. Egy új forrásterület feltárása. MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei*, 65–90. A magyarországi törredékkutatás történetéről, eredményeiről Sarbak G. (1997), *A magyarországi kódextörredékek kutatása. Iskolakultúra* 7/5, 10–16; Madas E. (2008), *Fragmenta codicum in bibliothecis Hungariae* (Egy középkori forrásterület rendszeres feltárásáról). *Aetas* 23/1 (2008), 101–115. Ezért jelen tanulmányban csak olyan kutatási eredményeket ismertetek, amelyek a váci törredékek helyének kijelöléséhez szükségesek a magyarországi fragmentum kutatásban.

³ Mezey L. (1983), *Fragmenta Latina codicum in Bibliotheca Universitatis Budapestinensis*. Rec. L. Mezey cum sociis in opere, Budapest, Akadémiai Kiadó. (*Fragmenta Codicum in Bibliothecis Hungariae*, I/1.); Mezey L. (1988), *Fragmenta Latina codicum in Bibliotheca Seminarii Hungariae Centralis*. Rec. L. Mezey cum sociis in opere, Budapest, Akadémiai Kiadó. (*Fragmenta Codicum in Bibliothecis Hungariae*, I/2.)

tésével – az esztergomi és a győri könyvtárak átvizsgálására került sor.⁴ Majd Madas Edit irányítása alatt Sopron gyűjteményeié,⁵ közöttük a különösen nagy reményekkel kecsegtető soproni városi levéltaré. A Trianon utáni Magyarországnak ez az egyetlen, a középkortól kezdve folyamatosan fennálló levéltára, és a levéltári anyagokat gyakran kötötték az általunk már nagyra becsült, de a XVI–XVII. században legolcsóbb kötőanyagának számító, addigra már nem használatos kódexek erős tartású pergamenleveleibe. Ezek között is a helyben feleslegessé vált kódexek voltak a legolcsóbbak. Ilyen, levéltárakban lefejtett pergamenlevelekből rekonstruáltak például Svédországban és Finnországban is számos kódexet.⁶

Hazai vonatkozású példákat is említhetünk. Először Eva Veselovska, szlovák kutató felfedezését emelem ki. Ő a Pozsonyban és részben az OSZK-ban őrzött úgynevezett Budai antifonálnak⁷, amelynek eddig csak első kötetét, a temporálját ismertük – a második kötetét, a szanktorálét a Bécsi Nemzeti Könyvtár lefejtett töredékei között azonosította.⁸ Ennek magyarázata, hogy a nyugati határszélen, különösen az egymás szomszédságában lévő városok között rendkívül élénk volt a kereskedelem, és ez természetesen a gazdasági és kulturális életben is tükröződött. A könyvkötők is gyakran vándoroltak egyik városból a másikba, és szerszámaikat, valamint a kötőanyagokat is vitték magukkal (különösen fontos a Bécs–Pozsony–Sopron–Győr tengely). Egy másik példa erre a soproni töredékek tanúsága, amely ugyanezt

⁴ Vizkelety A. (1993), *Mittelalterliche lateinische Handschriftenfragmente in Esztergom*. Hrsg. von A. Vizkelety, unter Mitwirkung von P. Erdő, K. Fülep, J. Lauf, E. Madas, G. Sarbak, J. Szendrei, L. Veszprémy und T. Wehli. Budapest, Akadémiai Kiadó. (Fragmenta et codices in bibliothecis Hungariae, II.); Vizkelety A. (1998), *Mittelalterliche lateinische Handschriftenfragmente in Győr*. Hrsg. von A. Vizkelety, unter Mitwirkung von P. Erdő, K. Fülep, J. Lauf, E. Madas, G. Sarbak, J. Szendrei, L. Veszprémy. Budapest, Akadémiai Kiadó. (Fragmenta et codices in bibliothecis Hungariae, III.)

⁵ Madas E. (2006), *Mittelalterliche lateinische Handschriftenfragmente in Sopron*. Hrsg. von E. Madas in Verbindung mit J. Lauf-Nobilis, G. Sarbak und A. Vizkelety, unter Mitwirkung von K. Fülep, V. Szalai, J. Szendrei und T. Wehli. Budapest, Akadémiai Kiadó. (Fragmenta et codices in bibliothecis Hungariae, V.)

⁶ Brunius, J. (2005), *Medieval Book Fragments in Sweden. An International Seminar in Stockholm 13–16 November 2003*. Stockholm (Kungl. Vitterhets Historie Och Antikvitets Akademien Konferenser, No. 58.); T. Haapanen (1922), *Vérzeichnis der mittelalterlichen Handschriftenfragmente in der Universitätsbibliothek zu Helsingfors. I. Missalia*. Helsingfors; I. Taitto (2001), *Catalogue of Medieval Manuscript Fragments in the Helsinki University Library. Fragmenta membranae IV:1-2, Antiphonaria*. In 2 vols.: Text, Plates. Helsinki. (Publications of the Helsinki University Library, 67, 68.)

⁷ A csonka anyakódexet Pozsonyban (jelzete: Archiv Mesta Bratislavy, EC. Lad. 6.) és 17 töredékes levelét az Országos Széchényi Könyvtárban (jelzete: OSzK Kézirattár A 23/3) őrzik. A töredékek Knauz Nándor hagyatékából kerültek az OSzK Kézirattárába 1899-ben.

⁸ E. Veselovská (2016), Po stopách Budínskeho / Bratislavského Antifonára III. *Musicologica Slovaca* 7 (33) (2016), è. 2, 222–248.

az erős kapcsolatrendszeret bizonyítja: a királyi Magyarországhoz köthető töredékek mellett egy igen jelentős csoport (misszálék és antifonálék csoportja) bizonyíthatóan Bécsből (részben a Schottenstiftből) került Sopronba, valószínűleg az osztrák könyvkötők tevékenységének köszönhetően. Ezek a töredékek részben a melki reformhoz, részben a bécsi liturgia történetéhez nyújtanak nélkülözhetetlen forrásanyagot.⁹

Már az eddigiekből is látható, hogy a töredékkutatás nem csak a hazai könyvtörténethez szolgáltat adalékokat. Egyházi könyvtáraink könyvvállományának nagy része külföldről származik. Vannak köztük ugyan olyan darabok, amelyeket krudában vásároltak meg a könyvkereskedők, és itthon kötötték be őket a könyvkötők, ezért ezek a beírt pergamenkötések hazai eredetű, illetve használatú kódexekről tanúskodhatnak. De a könyvek igen jelentős, nagyobbik részét a hazatérő szerzetesek és a külföldön tanuló diákok már bekötve vásárolták meg és hozták haza. Ezt a gyakorlatot tükrözi a Váci Egyházmegyei Könyvtár is, amely könyvvállományának nagy része hagyatékokból származik. A váci egyházmegye újjászervezésére 1685 után került sor. Ma Vácott egyetlen kódexet őriznek, egy 1415-ben másolt Újszövetséget. Létrejötté és későközépkori használata nem köthető sem az egyházmegyéhez, sem pedig a püspöki székvároshoz.¹⁰ Ezért a Vácott található kódextöredékek feldolgozásához sem fűztünk különösebben nagy reményt. Ha a magyarországi kódextöredékek kutatásának elsődleges célját, vagyis a magyar középkor művelődéstörténetének minél pontosabb feltárását vesszük figyelembe, nem tévedtünk. Am soha nem lehet tudni, mely országban, mikor bukkan fel egy-egy kultúrtörténetileg nemzetközi szempontból is értékes fragmentum, illetve mikor járulhatunk hozzá akár egy másik nemzet könyvkultúrájának jobb megismeréséhez.

A Vácott található kódextöredékek ennek az utóbbi eshetőségnek nagyon szép példái. Vegyük szemügyre őket. Az itt található könyvek restaurálása során ez idáig összesen 26 kódextöredéket fejtettek le. 23 latin nyelvű és három

⁹ Lauf J. (2009), Bécs és Sopron középkori liturgikus gyakorlatának összefüggései a soproni kódextöredékek alapján. Kísérlet a 15. századi Bécs környéki misszálé néhány specifikus vonásának meghatározására. *Magyar Könyvszemle* (2009), 273–304.; Lauf J. (2010), Verbindungen der mittelalterlichen liturgischen Praxis in Wien und Ödenburg. *Codices Manuscripti* 73/74 (2010), 15–30.; Lauf J. (2013), A Sopronban őrzött liturgikus kódextöredékek és a Schottenstift. *Ars Hungarica* 39/1 (2013), 124–135; Lauf J. (2014), Beiträge zur liturgischen Praxis in der Diözese Wien und im Wiener Schottenstift auf Grund Ödenburger Handschriftenfragmente, in Sára B. (hrsg.), *Beiträge der paläographischen Tagung Quelle und Deutung I am 27. November 2013*. Budapest, ELTE Eötvös József Collegium. (Quelle und Deutung, I.) 89–104.

¹⁰ Varga L. (1999), A Váci Egyházmegyei Könyvtár és Kézirattára, in Tóth B. (Szerk.), *A Váci Egyházmegyei Könyvtár kéziratkatalógusa*. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 7–10. (Magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai, 11.); Lauf-Sarbak 2018:32.

héber töredéket.¹¹ Első ízben 1994-ben került sor kutatócsoportunkban Varga Lajos segédpüspök úr kérésére – aki abban az időben a könyvtár főkönyvtárosa volt – a latin nyelvű töredékek feldolgozására. Hét töredéket határoztunk meg, de a róluk készített leírások akkor nem jelentek meg nyomtatásban. 2015-ben Boros István kérésére vetődött fel újra erre az igény. Ezért vettem kézbe a Sarbak Gáborral közösen jegyzett tanulmányunk kiadásához húsz évvel ezelőtt készített töredékleírásaimat.¹² Korrektnek találtam, de az internet adta lehetőségeket kihasználva, igyekeztem a fragmentumokon olvasható középkori szövegeket még pontosabban azonosítani. Az alábbiakban e kutatás eredményét mutatom be.

A feldolgozásra került hét váci fragmentum a következő: két bibliatöredék és egy zsolozsmázáshoz használt lecionárium a XII. századból; egy XIV. századi misszáletöredék; két teológiai mű (Szent Jeromos kommentárja a IX. századból, illetve Aquinói Szent Tamás Summa Theologicája a XIII–XIV. század fordulójáról) és egy természettudományi munka, Ps.-Ptolemaeus Centiloquiuma a XIII. századból. Ezekon kívül néhány nyomtatványtöredék is előkerült a kötéstáblákból.¹³

Részletes feldolgozásuk végső eredménye egészen váratlan volt. A felsorolt hét töredék közül kettő, és a makulatúrák közül egy nemzetközi érdeklődésre is számot tart. Ezeket ismertetem részletesebben.

1. Elsőként egy olyan fragmentumról lesz szó (jelzete: 700.028/Fragm), amelynek főként keletkezési ideje figyelemre méltó: Szent Jeromos Jeremiás próféta könyvének 13. fejezetéhez írt kommentárja az íráskép alapján IX. századi. (Lásd Képmelléklet 7. kép.) Mindössze nyolc ilyen korai töredéssel büszkélkedhetünk az eddig megjelent öt kötetünk 1280 töredék tételéből és ezek közül is csak kettő tartozik a patrisztikus irodalom körébe.¹⁴ Az egyik az Egyetemi Könyvtárban található, Nagy Szent Leó szerzője,¹⁵ a másik pedig a Központi Papnevelő Intézet Könyvtárában a 400 körül élt

¹¹ A héber töredékek közül kettő leírása: Scheiber S. (1969), *Héber kódexmaradványok magyarországi kötéstáblákban. A középkori magyar zsidóság könyvkultúrája*. Budapest, Magyar Izraeliták Országos Képviselete. 191 (64. tétel) és 222 (114. tétel). Ezekon kívül van még egy latin nyelvű lefejtett, korábban kódexlapnak vélt nyomtatott pergamenfolió, amelynek beazonosítását és leírását Boros István végezte el: Gutenberg pergamenre nyomtatott 42 soros Bibliának egyik foliója.

¹² Lauf – Sarbak 2018.

¹³ A töredékek kodikológiai leírását lásd Lauf–Sarbak 2018:36–51.

¹⁴ Vö. Madas 2008:109.

¹⁵ Mezey 1983:31 (U. Fr. l. m. 3.)

Tyconius Apocalypsis kommentárja.¹⁶ A hozzájuk tartozó őrzőkönyvekben nincsen arra utaló jel, hogy Magyarországon használták volna fel azokat könyvkötésre. A Vácott őrzött Jeromos-töredék egy 1540-ben, Kölnben nyomtatott könyv egykorú bőrkötése alatt bújt meg, amíg a restaurálás során napfényre nem került.¹⁷ A nyomtatvány gerincének megerősítésére használták fel, ezért kettévágták, és a közepéről három függőleges csíkot kivágtak. A restaurálás során a két csíkot visszarágasztották (méretük: 105×140 mm). A töredék egy nagy alakú kódexből való, amelynek eredetileg kéthasábos volt az írástükre. A fennmaradt 6 sor egy pergamenlevél külső kolumnájának alsó negyede. A levél eredeti nagyságán – a kódexek írásánál használatos arany metszés szabálya alapján – az írástükör körülbelül 285×94+20+94 mm lehet, és 33 soros volt.

A Jeremiás kommentár karoling minuszcula írással készült, az arra jellemző ligatúrákkal, e-caudatával és interpunkciós jelekkel. Herrad Spilling, a korszak írástörténetének egyik legjelentősebb kutatója kérésünkre megvizsgálta a kéziratot, véleménye szerint a Rajnától Nyugatra eső vidéken másolhatták a IX. század második negyedében (825–850 közötti időszakban). E korai időszakból rendkívül kevés forrás maradt fenn.¹⁸ Mivel az őrzőkönyvnek, amelyből a töredék kikerült, korabeli kötése a rajta lévő vaknyomásos görgetők alapján Rozsondai Marianne szíves közlése szerint – Isny-Memmingen körzetéből (Németország) származik, nem lehet kétségünk

¹⁶ A Központi Papnevelő Intézet Könyvtárának kódextöredékeit leíró kötet a kommentárt Beatus a Liebananak tulajdonítja, ld. Mezey 1988: 19 (S. Fr. I. m. 1.). A korábbi szakirodalom és Madas Editnek a kötet megjelenését követő tanulmánya Tyconius tartja szerzőnek, vö. Mezey L. (1976), Egy korai karoling kódextöredék. (Tyconius in Apocalypsin?), *Magyar Könyvszemle* (1976) 15–24.; Mezey L. (1979), Un fragment de codex de la première époque carolingienne (Tyconius in Apocalypsin?), in P. Cockshaw, M.-C. Garand et P. Jodogne (ed.), *Miscellanea codicologica F Masai dicata MCMLXXIX.*, Bruxelles, Gand. (Les Publications de Scriptorium, VIII.) 41–50.; Madas 2008:107.

¹⁷ Őrzőkönyve (jelzete: 708.028): Ioannes Godscalcus: Latini sermonis observationes per ordinem alphabeticum digestae. Coloniae 1540.

¹⁸ Bernard Lambert dolgozta fel Szent Jeromos műveinek szöveggyományszóadását. Eszerint a Jeremiás próféta könyvéhez írt, eddig ismert legkorábbi források a következők az időrend, lelőhelyük és jelzetük sorrendjében: VI. század: Orléans 192 (169); VI–VII. század fordulója: Paris, B. Nat. Nouv.acq.lat. 602; VII. század: Lyon, Bibliothèque de la Ville, 468 (397); VIII. század eleje: Paris, B. Nat. Lat. 1820; VIII–IX. század fordulója: München, Staatsbibl. Clm. 14425; Paris, B. Nat. Lat. 17371. Vol. I; Salzburg, St. Peter, a.X.23. A IX. századból, vagyis a váci töredéssel közel egykorú források: Karlsruhe, Aug. Perg. CCXXX; Lyon, Bibliothèque de la Ville 448 (377; 398); München, Staatsbibl. Clm 6223; Paris, B. Nat. 152; Paris, B. Nat. 9527; Paris, B. Nat. 15679; Sankt Gallen, Stiftsbibliothek, 116; Tours 279; Vercelli CLIV; Wien, Lat. 1003; Valenciennes, Bibliothèque municipale, 59 (52). Vö. B. Lambert (1972), *Bibliotheca Hieronimiana manuscripta. La tradition manuscrite des oeuvres de Saint Jérôme*, Steenbrugge–Haag, Abbatia S. Petri Martinus Nijhoff (Instrumenta Patristica, IV.) Tom. II, 101–110. (211. sz.)

afelől, hogy Jeromos Biblia-kommentárjának ez a korai kódexe soha nem volt magyarországi használatban.

Kitérőleg jegyzem meg, hogy más országokhoz hasonlóan Szent Jeromosnak Magyarországon is erős volt a hatása, nemcsak a latin nyelvű irodalom örökítette át szellemiségét, hanem amint a legutóbbi időben Korondi Ágnes kimutatta, XVI. századi magyar nyelvű kódexeinkben olvasható prédikációkban Jeromosnak a legmagasabb a hivatkozási indexe a másik három latin egyházatya és szent Bernát mellett. A Virginia-kódex pedig a Regula monachorumot egyenesen neki tulajdonítja. Az egyházatya példamutató életéről az Érsekújvári és az Érdy-kódexben olvashatunk magyarul.¹⁹

A latin nyelvű Jeromos szöveghagyományban forrásunk a legkorábbiak közé tartozik, és épp abból az időszakból származik, amikor a négy nagy latin egyházatya, Szent Gergely, Ambrus, Ágoston és Jeromos teológiai tanítása a kora középkori egyháztanítók sorából kiemelkedett. A töredéket Herrad Spilling tanácsára megküldtük Birgit Eberspergernek, aki Bernhard Bischoff IX. századi kéziratokról megjelent katalógusának kiegészítő kötetén dolgozik.²⁰ Majd a további kutatás feladata lesz, hogy a váci Jeromos kommentárt elhelyezzék a korai szöveghagyományban, és a paleográfiai jegyek alapján a másolás helyét akár egy meghatározott szkriptóriumhoz is kössék.

2. A második töredéket tartalma és egyedülállósága miatt mutatom be, szövege ugyanis részben unikum (jelzete: 708.012/Fragm.2): Ps.-Ptolemaeus művének, amelyet a szakirodalom Centiloquium néven emleget, s valószínűleg arab nyelvből fordított latin nyelvű szövege. (Lásd Képmelléklet 8. kép.) Őrzőkönyve egy olyan 1568-ban Velencében megjelent nyomtatvány,²¹ amelynek külső borítóját egy másik kódextöredékből készítették el; erre a célra Aquinói Szent Tamás Summa Theologicájának (jelzete: 708.012/Fragm. 1) egy, a XIII–XIV. század fordulóján másolt levélpárját használták fel. A Centiloquium szövegét tartalmazó két pergamencsíkot pedig ennek a nagyobb méretű pergamenkötésnek a megerősítésére használták, és csak a restaurálás során vált láthatóvá. Összeilleszteni a két csíkot nem lehetett, mert a könyvkötő nem egy levelet vagdosott szét, hanem összefogta a kódex

¹⁹ Korondi Á. (megjelenés alatt), A Vita et transitus Sancti Hieronymi kelet-közép-európai és magyarországi elterjedéséről. Elhangzott *A könyv és olvasója: A 14–16. századi könyvkultúra interdiszciplináris megvilágításban* c. konferencián, MTA-ELTE Humanizmus Kelet-Közép-Európában Lendület Kutatócsoport és az Eötvös Loránd Tudományegyetem Történelemtudományi Doktori Iskola hallgatói szervezésében, Budapest, 2017. június 15–16-án.

²⁰ Birgit Ebersperger adta ki Bernhard Bischoff katalógusát, amelyhez kiegészítő kötet is készül. Lásd B. Bischoff (1998–2004), *Katalog der festländischen Handschriften des 9. Jahrhunderts (mit Ausnahme der wisigotischen), I–II*, ed. B. Ebersperger, Wiesbaden, Harrasowitz.

²¹ Őrzőkönyve (jelzete: 708.012): Petrus Ancharanus: Consilia sive iuris responsa. Venetiis, 1568.

két különálló levelét, és felső negyedüket levágta. Ezáltal a darabok azonos méretűek lettek: 65×165 mm. Az írás néhol annyira megkopott, hogy már az olvashatatlanság határát súrolja. A vörös tinta időt állóbb maradt, így a fennmaradt rubrikából tájékozódhattunk a mű szerzőjéről és címéről: *Incipit liber ptolemei de centum verbis*, és beazonosíthattuk a fennmaradt aforizmákat, amelyeket vörös arab számmal jelölt a másoló: 2, 4, 26, 29, 31. Ezt az asztronómiához és asztrológiához kapcsolódó 100 mondást a szakirodalom úgy tartja, hogy csak a IX. századi arab kéziratokban kapcsolták Ptolemaeus görög csillagász nevéhez és akkor írtak hozzá kommentárt. Nem lehet megállapítani, hogy szír, arab vagy görög szerző állította-e össze a művet. A XII. századtól kezdve több latin változata is ismert, a középkorban közülük Plato Tiburtinus fordítása vált a legelterjedtebbé, ő az aforizmákat a kommentárral együtt arabból fordította. Több kódexben Johannes Hispalensisnek tulajdonítják ezt a változatot, a legfrissebb kutatások Plato Tiburtinus nevéhez kötik.²²

A váci töredéken látható forrás kezdő sorai nagyon nehezen olvashatóak, a kibetűzhető részek ugyan ehhez a Plato Tiburtinus-féle fordításhoz rendkívül közel álltak, de a szöveg folytatása már nem volt megnyugtató, mindenképpen szövegvariánsra kellett gondolni.²³ Az interneten a kéziratos adatbázisokban párhuzamos kódexeket kerestem, de így sem jártam eredménnyel. Végül rátaláltam a Bajor Akadémia keretén belül működő úgynevezett Ptolemaeus-projekt honlapjára, amely a teljes Ptolemaeus életművet és a neki tulajdonított munkák szöveggyűjteményét dolgozza fel, frissítve a legújabb kutatási eredményekkel.²⁴ Mivel itt sem leltem rá a keresett szövegre, felvettem a kapcsolatot David Juste-tel, a munkacsoport tagjával. Megállapítása szerint a töredékünkön kívül ennek a Ps.-Ptolemaeus műnek ez a latin nyelvű fordítása csak egyetlen, XIII. századi észak-itáliai kódexből ismert (jelzete: Vatican, BAV, Vat. lat. 5714).²⁵ Mivel ebben a vatikáni kódexben is töredékes a Centiloquium, és csak a 6-88. verbumokat tartalmazza

²² Carmody is még Johannes Hispalensisnek tulajdonította Plato Tiburtinus fordítását. Vö. F. Carmody (1956), *Arabic astronomical and astrological sciences in latin translation*. Berkeley and Los Angeles, University of California.

²³ A Plato Tiburtinus-féle fordítás kezdete: *Incipit liber centum verborum Ptholomei. Dixit Ptolomeus: Iam scripsi tibi iesure libros ... Verbum primum. Scientia stellarum ex te et ex illis est ... Expositio. Quod dixit Ptolomeus ex te et illis ...* A fragmentumon kiolvasható szöveg kezdete: (f. 1r): *Incipit liber Ptolomei de centum verbis ...* (vörössel). [...] *Ptolomeus (?) iesure tibi libros [...] sapientia [...]. Verbum primum. [...]a stellarum ex te et illis est. Expositio* (vörössel) [...] *de te et de illis [...] duplex [...].*

²⁴ Ptolemaeus Arabus et Latinus, Bayerische Akademie der Wissenschaften, München: <https://ptolemaeus.badw.de/start> (Letöltés: 2017. október 11.) A honlap megtalálásában nagy segítségemre volt Zsoldos Endre, amelyet ez úton köszönök.

²⁵ <https://ptolemaeus.badw.de/ms/294> (Letöltés: 2017. október 11.)

(elejéről és a végéről egy-egy levél hiányzik), a mű pontos címe és az első 4 verbum szövegrészletei csak a mi váci töredékünkön maradtak fenn. David Juste arról is tudósított, hogy a vatikáni kódexben csak nemrég fedezték fel ezt az eddig ismeretlen fordítást, szerzőhöz kötni egyelőre nem tudják, a kódex feldolgozása jelenleg folyik. A vatikáni és váci másolatnak egymáshoz való viszonya is tartogathat még meglepetéseket. Ugyanis térben és időben nagyon közel állnak egymáshoz. Mind a két kódex XIII. századi, de nem egy kéz másolta őket. A vatikáni kódex, amint említettem, észak-itáliai. A váci töredék őrzőkönyve és possesszor-bejegyzése is Észak-Itáliához köthető: egy 1568-ban készített velencei nyomtatvány, a háttáblája kiragasztott előzéken egy korabeli tulajdonosbejegyzéssel: *Laurentii Poggioli aere proprio*. Lorenzo Poggioli di Bologna személyéről pedig tudható, hogy 1584-ben Città di Castello gubernátora volt.²⁶ Egyelőre nem lehet tudni, hogy a két kódex hogyan viszonyul egymáshoz, melyik íródhatott korábban; az alapos paleográfiai elemzés és összevetés még hátra van.²⁷

3. Harmadikként egy makulatúrára szeretném fölhívni a figyelmet. Kutatásaink során már eddig is sok értékes kézirat- és nyomtatványtöredékekkel ajándékoztuk meg a társszakmák kutatóit.²⁸ A fentebb már felsorolt, feldolgozott váci töredékek között található egy XII. századi Biblia (jelzete: 705.250a/Fragm), amelyet egy 1582-ben Bolognában megjelent nyomtatvány kötéseként használtak fel.²⁹ Mivel a pergamennek nincsen tartása, a könyvkötők gyakran a fatáblát helyettesítve nyomdai hulladékot, makulatúrát vagy elrontott nyomdai íveket ragasztottak össze. Ily módon került elő ennek a nyomtatványnak a kötéstáblájából is két kiadvány, közülük ismertetem az egyiket. Négy levélről van szó, közülük az egyik maga a címlap, amelyen töredékesen olvasható a mű címe, és láthatók az impresszumatatok. A linzi jezsuita gimnáziumban tanuló diákok Szent Flóriánról szóló iskoladrámáját tartalmazza, amelyet a címlap tanúsága szerint 1630-ban Linzben Crispinus Voytlander nyomtatott. A kiadványt nem találtam a VD 17-ben, sem Voytlandernek a szakirodalom által ismert nyomtatványai között.

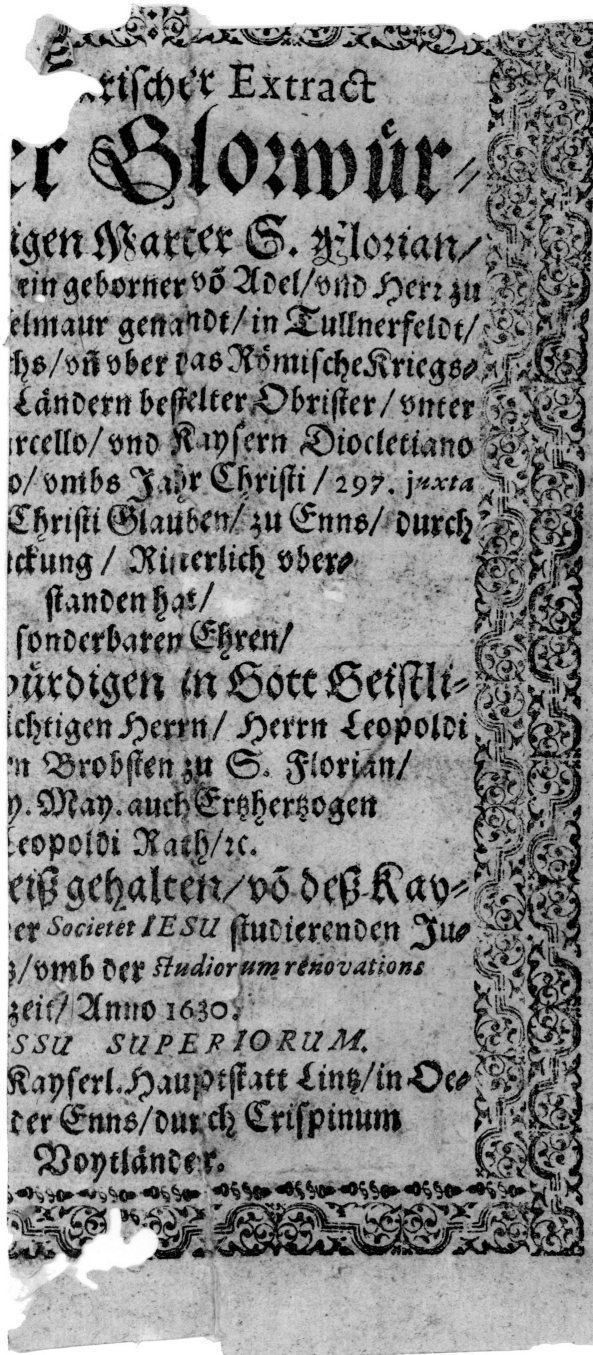
²⁶ G. Muzi (1844), *Memorie civili di Città di Castello*. Città di Castello, F. Donati. 1844. II, 224.

²⁷ E tanulmány megjelenésével közel egy időben a váci töredék is felkerült a *Ptolemaeus Arabus et Latinus. Manuscripts* honlapjára: „MS Vác, Egyházmegyei Könyvtár, 708.012/Fragm. 2” (<http://ptolemaeus.badw.de/ms/591>, letöltés: 2017. október 11.).

²⁸ A legutóbbit emlitem csak: a Sárospataki Római Katolikus Egyházi Gyűjteményben őrzött Monoszlói mű kötéséből kerültek elő egy 1578–83 között nyomtatott magyar nyelvű verses csiziónak eddig ismeretlen hónapversei, lásd Bánfi Sz. (2016), A nagyszombati ábécéskönyv CISIO JANUS részének korábban nem ismert magyar nyelvű hónapversei, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1. szám (2016), 72–79.

²⁹ Őrzőkönyve (jelzete: 705.250/a): *Carolus Sigonius: De republica Hebraeorum libri VII. Bononiae 1582*.

705.205a/Mac. 3.

Szent Flóriánról szóló jezsuita iskoladráma (címlap)

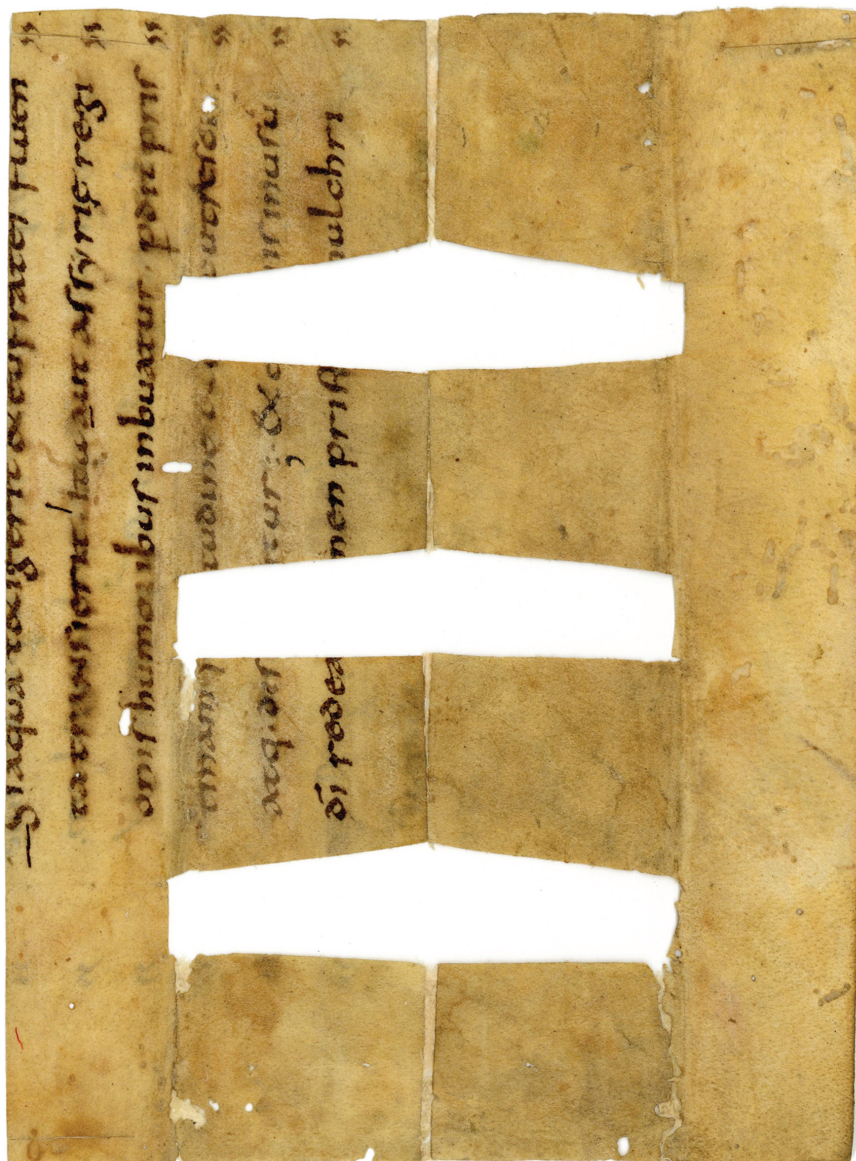
Jean-Marie Valentin, aki feldolgozta a német iskoladrámákat, összesen három Szent Flóriánról szóló drámáról tud (Linz 1630, illetve 1736; Porrentruy 1763), de az 1630-ashoz ő sem ad szövegkiadást.³⁰ Ezeknek az adatoknak ismeretében levélben megkerestem Helmut Lang urat, aki 1969-ben a linzi periodikákkal foglalkozó tanulmányában írt arról, hogy Voytlander 1630-ban – vagyis éppen a dráma megjelenésének évében – megindított egy heti rendszerességgel megjelenő linzi újságot, amelynek pontos címét nem ismerjük, és példány sem maradt fenn belőle.³¹ Helmut Lang véleménye szerint a Vácott előkerült Szent Flórián iskoladrámának tipográfiája nem utal arra, hogy ebben az 1630-ban indított linzi újságban jelent volna meg, de megerősítette a feltételezésemet, hogy a Voytlander által kinyomtatott Szent Flórián iskoladráma unikális példány. Szent Flórián Ausztria név szerint első ismert szentje, akit 304-ben vetettek az Enns folyóba. Kultuszának központja épp a Linz szomszédságában lévő, sírja fölé emelt Szent Flórián ágostonos kanonok kolostor. Így az előkerült Szent Flórián iskoladráma, amely nagy valószínűséggel a Valentin által említett, Linzben 1630-ban megrendezett előadás eddig ismeretlen példánya – még ha töredékesen is –, mindenképp az osztrák kultúrtörténet hiánypótló darabja.³²

Befejezésül megemlítem, hogy a három bemutatott töredék közül egyik sem volt külső borítója a könyveknek, és csak a restaurálás során kerültek napvilágra. Ezért – amint a példák is mutatják – kutatásaink során rendkívül fontos szerep jut a restaurátoroknak és az őrzőkönyvek pontos dokumentálásának, amelyek, amint láthattuk, segítséget nyújthatnak a töredék meghatározásához (az őrzőkönyv possesszor bejegyzései, a kötéstáblák makulatúrái). Ezekre korábban nem fordítottak elegendő figyelmet. Másik tanulság, hogy az internet segítség azoknak a forrásoknak felleléséhez, amelyek ismertek, és segítség ahhoz, hogy gyanakodhassunk, ismeretlen szövegekkel állunk szemben. Az ilyen irányú gyanakvás megerősítésére gyakran nemzetközi együttműködésre is szükség van.

³⁰ Valentin J.-M. (1983), *Le Théâtre des Jésuites dans les Pays de Langue Allemande. Répertoire chronologique des pièces représentées et des documents conservés (1555–1773)*. Stuttgart, Hiersemann, Première partie. 127 (Nr. 1062).

³¹ H. W. Lang (1969), *Die Anfänge der periodischen Presse in Linz, Biblos* (1969), 224–238.

³² Szent Flórián közép-európai szent maradt. Egyetlen középkori magyar nyelvű legendája az Érsekújvári kódexben olvasható, vö. Madas E. (2017), Az Érsekújvári kódex Szent Flórián-legendájának forrása, in Bajáki Rita, Báthory Orsolya, Bogár Judit, Déri Eszter, Kónya Franciska, Maczák Ibolya, Szádóczki Vera (szerk.), *Lelkiség és irodalom. Tanulmányok Szelestei N. László tiszteletére*. Budapest, MTA–PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport. (Pázmány Irodalmi Műhely – Lelkiségtörténeti tanulmányok, 17.) 310–315; Medgyesy S. Norbert szíves szóbeli közlése szerint Szent Flóriánról szóló magyarországi iskolai színjátékról nem tudunk. Lásd még Staud G. (1984–1988), *A magyarországi jezsuita iskolai színjátékok forrásai 1561–1773, I–III*. Budapest, MTA. (Fontes ludorum sceniorum in scholis S. J. Hungariae).

7. kép. 700.028/Fragm.
Hieronymus, *Commentarii in Ieremiam prophetam*, f. 1va.
(Eredeti méret: 105×140 mm.)

